



# АСЕМ – діюча модель міжрегіональної співпраці

(передумови та етапи діяльності)



**Сергій ШЕРГІН,**  
доктор політичних наук,  
професор, завідувач  
кафедри регіональних  
систем та європейської  
інтеграції Дипломатичної  
академії України при МЗС

## Загальні положення та хронологічний огляд

Головування України в ОБСЄ, крім суто політичних дивідендів і можливостей прискорити процес набуття статусу асоційованого члена Європейського Союзу, евентуально наближає нашу державу до участі в транснаціональній взаємодії у форматі АСЕМ (Азія – Європа). Вигоди від розвитку відносин між країнами, що розташовані в різних регіонах світу, не можуть ігнорувати не тільки центри економічної сили, а й середні держави, до яких належить Україна.

За умов глобальної кризи регіональні й трансрегіональні відносини стають дедалі більш ефективними засобами розв'язання міжнародно-еко-

номічних проблем. На сьогодні так звані нові центри зростання, що розвиваються в межах окремих регіональних просторів, шукають додаткові можливості для посилення міжрегіональної співпраці, що стала характерною ознакою глобалізації у сфері світової економіки. Одним із таких форматів і механізмів міжрегіональної співпраці є форум АСЕМ.

Варто зазначити, що концепція трансрегіональної взаємодії зобов'язана своїм походженням насамперед європейським і американським ученим – Р. Кеохейну, Дж. Наю, У. Беку та їхнім науковим попередникам – К. Дойчу, Дж. Мітрані, Е. Хаасу, А. Етціоні. Саме ці політологи та економісти в 50-60-і роки минулого століття теоретично обґрунтували раціональність утворення «всеосяжної світової спільноти» як функціональної альтернативи національним економікам. Наукове осмислення процесів економічної інтеграції розви-

валося головним чином через їхнє моделювання з поглибленим аналізом можливих вихідних умов. Розроблялися також моделі зони вільної торгівлі та митного союзу як найбільш популярної на той час форми регіональних економічних об'єднань. Однак, практична реалізація цих концепцій відбулася тільки у 80-90-і роки, коли політичні умови та рівень інституціоналізації міждержавної та регіональної взаємодії уможливили створення ЄС і АСЕМ.

Відомо, що Західна Європа хронологічно раніше Південно-Східної Азії стала на шлях економічної та політичної інтеграції. Це пояснюється тим, що в Європі усвідомили вигоди від групових преференціальних відносин фактично одразу після завершення Другої світової війни, натомість у країнах Південно-Східної Азії (В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма) тільки завершувався процес деко-

лонізації. Крім того, тривала війна в Індокитаї гальмувала зближення країн регіону, поділивши їх на дві протилежні за соціально-політичною орієнтацією групи. Тому незалежні держави цього регіону майже з п'ятнадцятирічним запізненням після декількох невдалих спроб реалізували свій інтеграційний проект, створивши в 1967 р. Асоціацію країн Південно-Східної Азії (АСЕАН). Характерно, що як у Західній Європі, так і в Південно-Східній Азії роль локомотива інтеграційного процесу виконала консолідована група країн – «шістка» західноєвропейських і «п'ятірка» східноазійських. Спільним мотивом європейського та східноазійського інтеграційних процесів було прагнення країн обох регіонів забезпечити умови для політичної стабільності, динамічного соціально-економічного розвитку та регіональної безпеки.

Завершення війни в Індокитаї, припинення міжсистемної конфронтації, перехід до розбудови ринкових відносин і національного відродження – усі ці події та явища сприяли розвиткові інтеграційного процесу та його виходу за межі регіону. Країни-члени АСЕАН, політичний істеблїшмент яких прагнув до розбудови відносин із розви-



ними державами з метою підтримки процесу суспільної модернізації та економічної інтеграції, виступили ініціаторами транснаціональної взаємодії з розвиненими країнами Західної Європи. Перебуваючи в умовах фінансово-економічної та технологічної залежності від США та Японії та відчуваючи зростання геополітичної могутності Китаю, лідери країн АСЕАН вирішили змінити двосторонні відносини з державами Європейського Союзу на багатосторонні з транснаціональною спрямованістю. Не дивно, що така політика Асоціації знайшла підтримку з боку ЄС, який прагнув зміцнити свою економічну присутність у Південно-Східній Азії.

Обопільні інтереси були реалізовані шляхом створення АСЕМ у березні 1996 р. на установчому саміті в Бангкоку. У рамках форуму в 1998 р. було створено фонд Азія-Європа (АСЕФ) – єдиний постійний орган АСЕМ, який займається фінансуванням проектів у галузі розвитку міжрегіональних інтелектуальних і культурних обмінів. Як відкритий, неформальний міжрегіональний діалоговий форум АСЕМ здійснює та координує співпрацю країн-учасниць у сфері політики, безпеки, фінансово-економічної і культурній галузях. У рамках форуму діють бізнесовий (АСЕБФ), парламентський (АСЕРФ), народний (АСЕНФ) форуми, а також еколого-інноваційний центр (АСЕЕЦ).

Діяльність АСЕМ здійснюється через інститут координаторів, у складі якого по два представники від європейської групи –

координатор), чинного президента Євросоюзу та азійської групи – від держав-членів АСЕАН (обирається на дворічний термін) і решти азійських країн (термін – один рік). Рішення на самітах АСЕМ, що проводяться кожні два роки в столицях країн-учасниць, приймаються на засадах консенсусу. До пріоритетних напрямів діяльності організації належать:

- подолання наслідків глобальних і регіональних фінансово-економічних кризових явищ;
- забезпечення сталого економічного розвитку;
- боротьба з міжнародним тероризмом та організованою транскордонною злочинністю;
- боротьба за нерозповсюдження зброї масового ураження (ЗМУ);
- протидія розповсюдженню інфекційних захворювань;
- забезпечення енергетичної та продовольчої безпеки;
- охорона навколишнього середовища;
- забезпечення прав людини та боротьба з бідністю.

З часу заснування склад учасників АСЕМ збільшився майже удвічі. Наразі до форуму входить 51 учасник, у тому числі 30 – від європейської групи (27 держав-членів ЄС, плюс – Норвегія, Швейцарія та Єврокомісія), а також 18 – від азійської групи (10 країн-членів АСЕАН, Китай, Японія, Республіка Корея, Індія, Пакистан, Бангладеш, Монголія та Секретаріат АСЕАН). Третю (тимчасову) групу становлять Австралія, Нова Зеландія та Росія.

Зростання ролі АСЕМ у світовій економіці важко переоцінити – частка країн-членів становить 63%



обсягу світової торгівлі, 55% глобального ВВП і понад 60% населення світу. З часу створення цієї організації було висунуто близько 200 ініціатив у вигляді спільних проектів міжрегіональної співпраці, з яких більшу частину реалізовано. У рамках Європейського Союзу діють двосторонні контакти з багатьма учасниками АСЕМ, зокрема з країнами АСЕАН, Китаєм, Японією, Індією, Кореєю та Росією. Окремі держави, наприклад, Південна Корея, мають аналогічні механізми двосторонньої співпраці з Асоціацією і водночас із провідними гравцями ЄС, який є для неї основним іноземним інвестором. Головна перевага АСЕМ полягає в тому, що дві частини цієї організації – ЄС і АСЕАН, розвиваючи економічну інтеграцію на власних теренах, сприяють розвитку міжрегіональної інтеграції в Азії та Європі. Особливо це стосується інтеграції за формулою АСЕАН+3 (Японія, Китай, Південна Корея). Феномен міжрегіональної взаємодії двох розділених значним простором частин світу кваліфікується експертами як «мультирегіоналізм», що виник під впливом процесів регіоналізації та глоба-

лізації<sup>1</sup>.

Відзначаючи роль АСЕМ у створенні нового світового порядку, варто підкреслити, що ЄС і АСЕАН, як основні структурні елементи цієї організації, почали розбудову трансрегіональної співпраці ще в 70-х роках минулого століття. Перші кроки на шляху розвитку взаємовигідної співпраці з Європейським Економічним Союзом (ЄЕС) були зроблені країнами АСЕАН у 1975 р., коли на зустрічі міністрів закордонних справ Асоціації в Манілі було запропоновано встановити контакти з Радою міністрів ЄЕС для врегулювання проблеми зростання протекціонізму з боку європейських країн щодо товарів із Південно-Східної Азії. У 1980 р. було підписано Угоду про співпрацю між ЄЕС і АСЕАН, створено Об'єднаний комітет співробітництва, а з 1985 р. розпочалося проведення двосторонніх консультацій на рівні міністрів економіки. Згодом міжрегіональна взаємодія набула інституційного характеру, а ЄС став діалоговим партнером Асоціації у рамках створеного регіонального форуму АСЕАН (АРФ). За ініціативою Франції та Сінгапуру з 1995 р. проводять-

ся регулярні зустрічі вищих посадових осіб, а в 1996 р. в Бангкоку відбулася перша зустріч АСЕМ.

Подальші дії в контексті двосторонніх відносин знайшли відображення в опублікованому у 2001 р. документі Європейської Комісії «Європа і Азія: стратегія партнерства, що розвивається». АСЕАН у цьому документі було названо найважливішим політичним і економічним партнером ЄС в Азії. Напрями політики щодо країн АСЕАН Євросоюз сформулював у вигляді шести принципів:

- зміцнення глобального й регіонального миру та безпеки шляхом розширення співпраці з регіоном;
- подальше розширення торгівлі та інвестицій;
- сприяння розвитку найбільш економічно відсталих країн регіону, звертаючи увагу на причини їхньої бідності;
- сприяння поширенню демократії, законності та порядку;
- розбудова глобального співробітництва та союзницьких відносин із країнами Азії згідно з міжнародною ситуацією з метою відповіді на виклики глобалізації;
- сприяння розвитку розуміння Європи в Азії та Азії в Європі<sup>2</sup>.

У червні 2003 р. Європейська Комісія ухвалила новий документ – «Нове партнерство з Південно-Східною Азією», у якому акцент було зміщено з вирішення політичних питань на розвиток діалогу у сфері торговельних та інвестиційних відносин. Крім цього, передбачався розвиток двосторонніх контактів у енергетиці, транспорті, освіті, культурі, інформації.

У квітні 2005 р. ЄС і АСЕАН заснували Групу перспективного планування, членами якої стали вищі посадові особи двох організацій, які відповідають за вирішення економічних питань. Діяльність сформованої групи було в основному спрямовано на підготовку Угоди про зону вільної торгівлі між ЄС і АСЕАН.

Упродовж 2006-2007 рр. Рада Європи і Європейська Комісія вели перемовини з азіяськими партнерами з питань розширення торговельно-економічних відносин, виходячи з об'єктивних можливостей Асоціації. У листопаді 2007 р. в Сінгапурі відбувся ювілейний саміт ЄС і АСЕАН, у ході якого було відзначено 30-річчя встановлення двосторонніх відносин, 40-річчя створення АСЕАН і 50-річчя підписання Римського договору. Підсумковим документом саміту стала Спільна декларація, у якій відзначалася готовність Євросоюзу підтримувати прагнення АСЕАН перетворитися з асоціації на «спільноту країн» до 2015 року.

У вересні 2006 р. в Гельсінкі відбувся 6-й саміт АСЕМ, на якому було прийнято Декларацію про майбутнє цієї організації. У декларації відзначалося зростання ваги Європи та Азії у світовій глобальній економіці. Ішлося про посилення економічної взаємозалежності між двома регіонами, а також розширення азіясько-європейських відносин в усіх сферах співпраці з часу створення АСЕМ.

У жовтні 2008 р. в Пекіні відбувся 7-й саміт організації, у фокусі порядку денного якого була проб-



лема подолання наслідків валютно-фінансової кризи в регіоні. У роботі саміту взяли участь 27 керівників країн ЄС і 16 лідерів азіяських держав. У рамках робочих груп і комітетів було опрацьовано багато документів щодо подальшої лібералізації торгівлі, зниження митних бар'єрів і покращення інвестиційного клімату в країнах-учасниках АСЕМ і, зокрема, АСЕАН.

У жовтні 2010 р. під гаслом «Покращувати якість життя» в Брюсселі відбувся 8-й саміт АСЕМ. На порядку денному стояли питання зміцнення міжрегіональної співпраці за умов світової кризи, посилення культурного діалогу, а також проблеми кліматичних змін. Зустріч мала на меті сприяти розширенню європейсько-азійських відносин через прийняття нових членів: на саміті до АСЕМ приєдналися Австралія, Нова Зеландія та Росія. Стосовно нових учасників діє правило «подвійного ключа», що передбачає ухвалення кандидатів одночасно європейською та азіяською групами. У травні 2009 р. під час проведення зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів АСЕМ у Ханой було прийнято рі-

шення – після приєднання Австралії, Нової Зеландії та Росії зробити паузу щодо прийняття нових членів і опрацювати відповідні критерії. Примітно, що РФ, яка не є членом Євросоюзу, було прийнято до АСЕМ від азіяської групи країн.

Слід зазначити: міністерська зустріч у Ханой продемонструвала, що ЄС дещо охолонув до високої активності своїх азіяських партнерів, які наполегливо просувають інтереси власних країн до Європи та продукують велику кількість ініціатив і відповідних документів. Так, якщо до Ханоя прибули міністри більшості країн Азії, то Європа була представлена лише міністрами закордонних справ Чехії та Швеції. Інші країни ЄС представляли чиновники нижчого рівня. Це дало привід деяким азіяським ЗМІ зауважити, що Європа демонструє свій «евроцентризм» і небажання сприймати роль Азії, а не лише Китаю, у сучасному світі<sup>3</sup>.

У листопаді 2012 р. в столиці Лаосу – В'єнтьяні відбувся 9-й саміт форуму АСЕМ. У фокусі уваги знаходилися питання безпеки та фінансово-економічного співробітництва

країн-учасниць. У прийнятій Декларації ставилося завдання реструктуризації міжнародних фінансово-економічних інститутів і покращення глобального управління. У роботі саміту взяли участь президент Європейської Ради Герман Ван Ромпей, президент Європейської Комісії Жозе Мануель Баррозу, генеральний секретар АСЕАН Сурін Пітсуван, а також голови держав та урядів європейських і азійських країн-членів форуму. На саміті до складу АСЕМ було прийнято Бангладеш, Норвегію та Швейцарію, що збільшило кількість учасників АСЕМ до 51. За узгодженим планом, наступний – 10-й саміт повинен відбутися у 2014 р. в Брюсселі.

### Результати та специфіка євразійського трансрегіоналізму

Діяльність інтеграційних об'єднань за умов глобалізації є відносно новим явищем у міжнародних відносинах. Інтеграційний процес, пов'язаний із тенденціями регіоналізації глобального простору, спричинив посилення міжрегіональних зв'язків, зокрема, на основі взаємодії регіональних угруповань. У сукупності ці чинники прискорили формування глобального ринку, що має у своїй основі регіональну та макрорегіональну структуру. Наступним етапом глобального за масштабом інтеграційного процесу став бурхливий розвиток азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва та міжрегіональної взаємодії ЄС і АСЕАН у форматі АСЕМ.

Зазначимо, що й до створення останньої країни Єв-

росоюзу надавали АСЕАН суттєву допомогу в підготовці спеціалістів із різних сфер економіки та менеджменту. Завдяки такій політиці ЄС зміцнив свої економічні позиції на регіональному ринку товарів і послуг. Активізація економічних відносин між Євросоюзом і АСЕАН відбулася у другій половині 90-х рр., коли країни Асоціації почали реалізацію програми створення зони вільної торгівлі – АФТА. Розвинені країни ЄС, що були зацікавлені в інтенсифікації відносин із регіоном, у першу чергу з Китаєм, розглядали АСЕАН як своєрідну браму на континент. Із 2000 р. практично всі питання торгівлі й інвестицій між двома регіональними організаціями вирішуються на щорічних зустрічах на рівні міністрів економіки та на офіційних зустрічах між керівництвом АСЕАН і ЄС.

Характерно, що для АСЕАН торгівля з Євросоюзом відіграє більшу роль, ніж для ЄС торгівля з АСЕАН. Це, насамперед, пов'язано зі значно більшою різницею в обсягах їхніх ВВП і торгівлі. Так, за даними Генерального департаменту торгівлі ЄС, у 2008 р. обсяг ВВП Євросоюзу був у 5 разів вищим, ніж АСЕАН. Обсяг торгівлі ЄС становив 2,862 трлн. дол., тоді як аналогічний показник АСЕАН – лише 1,316 трлн. доларів.<sup>4</sup>

Асиметрію у двосторонній торгівлі ілюструють такі дані: у торгівлі ЄС на АСЕАН у 2008 р. припало 5,1% обсягу імпорту та 4,3% обсягу експорту. Асоціація посідає в імпорті Євросоюзу 6-е місце після Китаю, США, Росії, Норвегії та Швейцарії та 5-е місце в експорті ЄС після

США, Росії, Швейцарії та Китаю<sup>5</sup>.

Якщо не враховувати внутрішньорегіональну торгівлю, на яку в АСЕАН припадає близько 30%, то ЄС є третім за обсягом торговельним партнером Асоціації після Китаю та Японії. У 2011 р. обсяг торгівлі Євросоюзу з десятию АСЕАН становив 170,7 млрд. євро. Головними торговельними партнерами ЄС серед країн Асоціації є Сінгапур, Малайзія, Таїланд та Індонезія.

### Торгівля ЄС із країнами АСЕАН у 2011 р. (млрд. євро)<sup>6</sup>

Країни	Імпорт	Експорт
В'єтнам	12,9	5,1
Бруней	8,3	0,5
Індонезія	16,2	7,2
Камбоджа	1,3	0,2
Лаос	0,21	0,19
Малайзія	20,9	11,8
М'янма	0,17	0,13
Сінгапур	19,1	26,9
Таїланд	17,6	11,8
Філіппіни	6,3	3,9
Усього:	102,98	67,72

Починаючи з 2007 р., найбільшими торговельними партнерами АСЕАН у ЄС є Німеччина (22% товарообігу Асоціації з країнами Євросоюзу) і Велика Британія (17%). На третьому місці перебувають Нідерланди (16%), на четвертому – Франція (11%), п'ятому – Італія (7%)<sup>7</sup>.

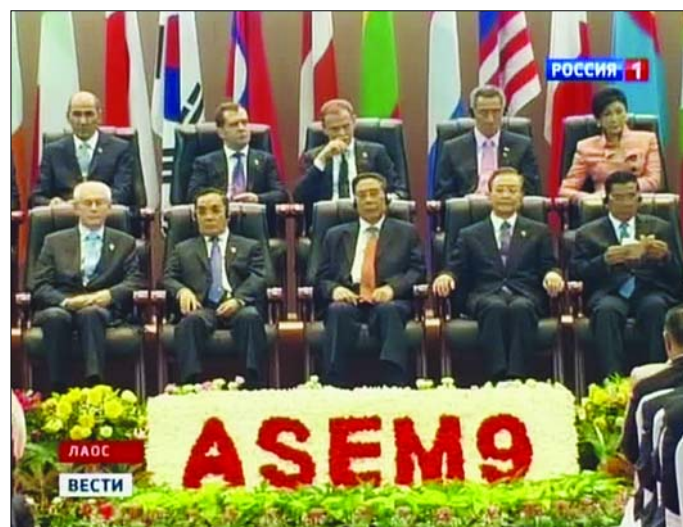
Однак, головними партнерами в торгівлі ЄС із країнами Східної Азії, як і раніше, залишаються Китай, Японія та Південна Корея, сукупний товарообіг із якими становив у 2011 р. 613,4 млрд. євро.

### Топ-партнери ЄС у торгівлі (млрд. євро)<sup>8</sup>

Країни	Імпорт	Експорт
Китай	292,1	136,2
Японія	67,5	49
Південна Корея	36,1	32,5
Усього:	395,7	217,7

Отже, сукупний обсяг торгівлі ЄС із тринадцятьма азійськими країнами-членами АСЕМ становив у 2011 р. 784,1 млрд. євро. Разом із обсягом торгівлі послугами ця сума дорівнювала близько 870 млрд. євро. При цьому від'ємне сальдо торговельного балансу ЄС становило 213,3 млрд. євро<sup>9</sup>.

Значну роль в економічних відносинах країн-членів АСЕМ відіграють прямі інвестиції. Європейський Союз, на який припадає майже третина всіх прямих іноземних інвестицій у країни АСЕАН, посідає перше місце серед кредиторів Асоціації. Взаємне інвестування також має асиметричний характер – сума прямих інвестицій ЄС до країн АСЕАН більш



ніж удвічі перевищує обсяг інвестицій країн Асоціації в економіку Євросоюзу. Так, у 2010 р. сума всіх накопичених країнами АСЕАН іноземних інвестицій становила близько 360 млрд. дол., із яких понад 90 млрд. припало на ЄС. Японія і США посідають відповідно друге та третє місця. Водночас, інвестиції країн АСЕАН у Європі дорівнювали 45 млрд. євро. Головними одержувачами європейських інвестицій є Сінгапур (60%), Малайзія, Індонезія, Таїланд, В'єтнам, на які припадає по 10% загального обсягу прямих інвестицій ЄС в економіку країн Асоціації. Проте, як і в торгівлі, топ-партнерами Євросоюзу в галузі інвестиційної співпраці залишаються Китай, Японія та Південна Корея. Загальна сума взаємних інвестицій між ЄС і цими країнами перевищила у 2010 р. 350 млрд. євро, із яких 208 млрд. – інвестиції Євросоюзу в економіку східноазійської «великої трійки»<sup>10</sup>.

Крім співпраці в галузі економіки, торгівлі та фінансів, між ЄС і його східноазійськими партнерами активно розвивається співробітництво в політичній сфері. Безконфліктність – це головна риса, що характеризує відносини між двома об'єднаннями держав. Різні за своєю культурою, національними традиціями та суспільними системами, вони мають багато спільного в підході до вирішення питань міжнародної політики. Розвиток політичного діалогу в рамках АСЄМ дає змогу країнам Євросоюзу та АСЕАН обговорювати не лише питання економічної інтеграції, а й проблеми політичної та соціальної безпеки, дотримання прав людини, контролю за міграцією, боротьби з тероризмом тощо.

Прагматичний підхід до розбудови міжрегіональних відносин – ще одна риса, що характеризує відносини різних за типом національної ідентичності об'єднань держав. Євро-

пейська інтеграційна ідея у своєму первинному сенсі основана на подоланні націоналізму як причини конфліктогенності в Європі. Згодом вона трансформувалася в гарантію соціально-економічного зростання та добробуту. Навпроти, східноазійська інтеграційна ідея – це інструмент формування національної свідомості та національного відродження через економічну експансію та співробітництво з країнами Заходу. Незважаючи на відмінності цих версій інтеграції, лідери країн Європи та Східної Азії усвідомлюють переваги політичної та економічної співпраці між двома регіонами в рамках АСЄМ.

На цій синкретичній платформі й здійснюється співробітництво в найбільш важливих для обох регіональних структур сферах діяльності. Починаючи з кінця 90-х рр., між ЄС і низкою країн АСЕАН було підписано декілька угод про співпрацю в юридичній сфері, захисті прав людини, боротьбі з наркотрафіком і посилення режиму прикордонного контролю. У 2002 р. створено спільний підкомітет з боротьби з наркотиками та проведення відповідних заходів. У 2003 р. на 14-й зустрічі міністрів закордонних справ ЄС і АСЕАН було прийнято Спільну декларацію про боротьбу з тероризмом, згідно з якою Євросоюз надає необхідну допомогу Малайзії та Філіппінам. В Індонезії ЄС реалізує програму зі зміцнення юридичної системи та створення системи попередження терористичних актів. У 2007-2010 рр. Європейський Союз асигнував програму допомоги країнам АСЕАН на суму

400 млн. євро та запланував виділити на 2011-2013 рр. ще 375 млн. євро. Кошти надавалися для фінансування таких напрямів діяльності Асоціації:

- підтримка політики регіональної інтеграції;
- забезпечення розвитку високих технологій;
- реалізація програми «переселених людей»<sup>11</sup>.

Наприкінці зазначимо, що саміт АСЄМ у Лаосі актуалізував проблемні питання міжрегіональної співпраці, що знайшло відображення у «В'єтнянській декларації про зміцнення партнерства в інтересах миру та розвитку». Азія наполягала на тому, щоб країни Європи якомога швидше подолали боргова кризу та рецесію. У свою чергу, Європа звернула увагу Азії на неприпустимість використання політичних засобів для вирішення таких питань, як протекціонізм, тарифні бар'єри та контроль за курсом національної валюти. Утім, деякі розбіжності в підходах до цих проблем не заважають країнам-партнерам успішно рухатися шляхом міжрегіональної співпраці. За словами головного економіста IHS Global Insight Раджива Бісваса, «європейські лідери, політики та бізнесмени повертаються у бік економік Азії, що стрімко розвиваються»<sup>12</sup>.

У цьому контексті висновки для України, як це не парадоксально, уявляється таким – ефективна політика євроінтеграції також зв'яже нашу державу з економіками Азії. Міжцивілізаційний діалог, який демонструють країни-члени АСЄМ, забезпечує вагомі результати економічного розвитку та мирного співіснування.

<sup>1</sup>Multiregionalism and Multilateralism. Asian-European Relations in a Global Context. Ed. by Sebastian Bersick, Wim Stokhof, Paul van der Velde. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006. – P. 15

<sup>2</sup>Носов М. ЕС – АСЕАН: взаимовыгодность сотрудничества // Современная Европа. – 2010. – № 1. – С. 37.

<sup>3</sup>New Straits Times. – 2009. – June 12.

<sup>4</sup>DG Trade 22 October 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/>

<sup>5</sup>Там само.

<sup>6</sup>Підраховано за: DG Trade 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/>

<sup>7</sup>EU-ASEAN Summit: STAT/07/156 Date: 20/11/2007.

<sup>8</sup>DG Trade 2012: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/>

<sup>9</sup> Там само.

<sup>10</sup> Там само.

<sup>11</sup>Multi-Annual Indicative Programme for Asia. 2007-2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ec.europa.eu/europe-aid/where/asia/regional.../mip\\_0710\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/europe-aid/where/asia/regional.../mip_0710_en.pdf); Multi-Annual Programme for Asia 2011-2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://eeas.europa.eu/asia/rsp/07\\_13\\_mtr\\_annex\\_eu.pdf](http://eeas.europa.eu/asia/rsp/07_13_mtr_annex_eu.pdf).

<sup>12</sup>Цилорик Д. Транзит через Росію свяжет Європу и Азию // Независимая газета. – 2012. – 7 ноября.